

Національний технічний університет
«Дніпровська політехніка»
Навчально-науковий інститут гуманітарних і соціальних наук
Центр культури української мови ім. Олесь Гончара
Кафедра філології та мовної комунікації
Кафедра філософії та педагогіки

Збірник

Всеукраїнського круглого столу
«Григорій Сковорода: духовні й ціннісні
орієнтири у сучасному світі»
з нагоди 300-річчя від дня народження
Григорія Сковороди
30 листопада 2022 р.

Дніпро
2022

УДК [811.161.2 +37.016:811.161.2] (063)

Рецензенти:

Горошкіна О. М. – доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу навчання української мови та літератури Національної академії педагогічних наук.

Поповський А. М. – доктор педагогічних наук, професор кафедри української філології та загального мовознавства.

«Григорій Сковорода: духовні й ціннісні орієнтири у сучасному світі»: матеріали всеукр. кругл. столу з нагоди 300-річчя від дня народження Григорія Сковороди. (30 листопада 2022 р. м. Дніпро). Збірник наук. праць// за заг. ред. проф. С.Є. Ігнатєвої: НТУ «ДП», Дніпро: 2022. 85 с.

Матеріали Всеукраїнського круглого столу «Григорій Сковорода: духовні й ціннісні орієнтири у сучасному світі» вміщують праці науковців, аспірантів та студентів. Проаналізована особистість Г. Сковороди, його духовні ціннісні орієнтири в контексті викликів сучасності.

Збірник призначено для науковців, учителів, студентів, учнів МАН, учнів шкіл усіх типів, абітурієнтів, широкого кола читачів, які цікавляться вивченням наукової спадщини Григорія Савовича Сковороди.

Редакційна колегія:

Відповідальний редактор: к. філол. н., проф. С.Є. Ігнатєва

Члени редколегії:

к. філол. н., проф. Цюп'як І.К., студент-магістр Буригін Б.В.

Відповідальна за випуск:

к. філол. н., проф. С.Є. Ігнатєва

© Колектив авторів, 2022

© НТУ «ДП», 2022

ЗМІСТ

Жижченко Валерій ПОСТАТЬ Г.С. СКОВОРОДИ ПРО «СРОДНІСТЬ» ДО ВОЇНСТВА.....	5 ст.
Ігнат'єва Світлана ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА В ЩОДЕННИКОВІЙ РЕЦЕПЦІЇ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА.....	11 ст.
Лисоколенко Тетяна ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА - УКРАЇНСЬКИЙ ПРОПОВІДНИК ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО ПРОСТОРУ.....	19 ст.
Мелешко Віра ШКІЛЬНИЙ СКОВОРОДА: СУЧАСНА РЕЦЕПЦІЯ СКОВОРОДА.....	23 ст.
Тарасова Наталія АЛЕГОРИЗМ БІБЛІЙНОГО ДАВИДА У ВЧЕННІ ПРО ІСТИННУ ЛЮДИНУ В ДІАЛОЗІ «НАРКІС» ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ.....	31 ст.
Цюп'як Ірина У ПОШУКАХ ІСТИНОЇ МУДРОСТІ: ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА І ОЛЕСЬ ГОНЧАР.....	37 ст.
Шабанова Юлія УНІВЕРСАЛІЗМ ВЧЕННЯ СКОВОРОДИ У ВИМІРІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ.....	44 ст.
Щербина Тетяна ФОРМУЛИ МОВНОГО ЕТИКЕТУ В ЕПІСТОЛЯРНІЙ СПАДЩИНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ.....	50 ст.
Одинець Оксана ФІЛОСОФІЯ СЕРЦЯ У РОБОТАХ Г. СКОВОРОДИ ТА О. РЕРІХ.....	63 ст.

Буригін Богдан ПІСНІ Г. СКОВОРОДИ У СУЧАСНОМУ СВІТІ.....	68 ст.
Сапогова Катерина ОСТАННІЙ ПРИТУЛОК ТА МІСЦЕ СПОЧИНУ ВЕЛИКОГО ФІЛОСОФА.....	73 ст.
Янушявічюте Ксенія ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА, ЯК СПІВАК І МУЗИКАНТ.....	79 ст.

Валерій Жижченко
*кандидат філософських наук,
доцент катедри філософії та педагогіки
НТУ «Дніпровська політехніка»*

**ПОСТАТЬ Г. С. СКОВОРОДИ: ВЧЕННЯ ПРО
«СРОДНІСТЬ» ДО ВОЇНСТВА**

У статті представлений образ філософа Г. Сковороди в ментальності українського народу

Ключові слова: ментальність, «сродність» до воїнства, духовність.

Образ філософа в ментальності українського народу пов'язується в першу чергу з постаттю Г. С. Сковороди.

Дослідженню життя і творчості українського мислителя присвячена велика кількість літератури, серед якої маємо і спогади сучасників, і науково-дослідницькі твори. Серед спогадів особливе місце належить твору учня й друга Г. С. Сковороди М. Ковалинського під назвою «Жизнь Григорія Сковороды», де він характеризує українського мислителя так: «Поставленный между вѣчностію и временем, свѣтом и тьмою, истинною и лжею, добром и злом, иміющій преимущественное право избирать истинное, / 22 / доброе, совершенное и приводящій то в исполненіе на самом дѣлѣ, во всяком мѣстѣ, бытіи, состояніи, званіи, степені, — есть мудрый, есть праведный.

Таков єсть муж, о котором здѣсь предлежит слово».

[1, Т. 2, с. 440]

У цьому творі Г. С. Сковорода постає як мудрий філософ, здатний правильно обирати між добром і злом.

Коли пробують осмислити філософію Г. С. Сковороди, то знаходять його близькість і до філософії Сократа, і неоплатонізму та пов'язаних із ним німецьких містиків, і навіть до філософії Епікура, яку не сприймали неоплатоніки. Часто відзначають обізнаність мислителя з особливостями сучасних йому філософських течій, зокрема, просвітництва. І дійсно, усе це, і навіть більше, можна знайти у філософії Г. С. Сковороди, але таке поєднання не є еkleктичним, усе в його філософії зібралось в органічну, цілісну й цілком оригінальну етичну концепцію. Основним у цій концепції є вчення про «сродності», у тому числі й учення про «сродну» (споріднену) працю. Витоки цього вчення бачимо ще в філософії Сократа, у його вченні про так зване «добре життя» як діяльність за покликанням і вдосконалення в ній. Не були ці ідеї чужими й українській філософії, де праці за покликанням відводилося певне місце в етапах самовдосконалення людини, однак лише у філософії Г. С. Сковороди це вчення доведене до такого рівня

продуманості і досконалості, що й сьогодні сприймається як сучасне і стосується також майбутнього, пов'язаного з науково-технічним прогресом.

Відносно громадянської позиції мислителя також можна почути різне: і те, що він тікав від світу, замість боротися з ним, і те, що в скрутну хвилину, коли нищилася державність України, була ліквідована Запорізька січ, більшість козацтва була перетворена на селян, а його верхівці було даровано дворянство, що відірвало її від народу, у час, коли нищилася народна освіта, а К.-М. академія втрачала своє значення, він у своїх творах нічого з того навіть не згадує. Чи дійсно він був байдужим до всього цього і не докладав зусиль для боротьби зі світом?

Сказане дійсно відбувалося на очах філософа. У тій ситуації будь-яке повстання було приречено на поразку. Те, що робив Г.С. Сковорода, було за тієї ситуації найефективнішим. Він давав установки на збереження своєї людської, а разом із тим і національної ідентичності незалежно від зовнішніх обставин. Своїм ученням про дві натури він націлював на думку, що поки в наших душах живе свобода і людська гідність, ми є.

Загально прийнятою є думка, що Г. С. Сковорода робив ставку лише на духовне вдосконалення людини, на

те, що цього нібито достатньо для побудови нового суспільства, яке житиме за Божим законом. Проте цікавими є слова одного з учасників діалогу «Разговор, называемый алфавит, или букварь мира», а саме, Григорія, який представляє позицію автора. У цьому творі Г. С. Сковорода розробляє своє вчення про «споріднену» працю. Ідеться про те, що така праця, тобто праця, яка відповідає внутрішній, тобто, у його інтерпретації, божественній природі людини, несе людині щастя, на яке має право кожна людина, незалежно від будь-яких зовнішніх обставин. Однак у реальному житті багато хто мусить діяти не за «сродністю», на що Григорій зауважує: «Конечно, тѣ не виноваты, коих принуждают к сему» [1, т.1, с. 429].

Виходить колізія: з одного боку, кожна людина за своїм природним, навіть божественним, правом повинна мати можливість своєї реалізації у «спорідненій» праці, а, з другого боку, у житті має місце примус до неспорідненої праці. Виправлення становища за допомогою виховання винуватця має не завжди добрі перспективи. Тоді залишається інший шлях, використання «людського» (державного) права. У суспільстві, у якому жив Г. С. Сковорода, це теж було неможливо. Тоді залишається

третій шлях, використання свого природного права на суспільний самозахист.

Для ясності варто додати й про ту частину вчення про «сродності», у якій ідеться про «сродність» до воїнства. Це одна з трьох «сродностей», які представляє Г. С. Сковорода («сродність» до землеробства, «сродність» до воїнства і «сродність» до богословія). Призначення воїнства, за словами другого учасника діалогу, Єрмолая, саме й полягає в тому, щоб, «захищати земледѣлство и купечество от внутренних грабителей и внѣшних непріятелей» [1, т.2, с. 437]. Розуміння важливості спорідненості до воїнства підкреслюють слова третього учасника діалогу, Якова, який каже: «Тать крадет, однак знает закон: «Не укради» [1, т.2, с. 437]. Ще більшу ясність у розуміння цього питання, призначення воїнства, вносять слова того ж Єрмолая: «Закалать обиду, защищать страждующую и безоружную невинность, заступать общества основаніе — правду...» [1, т. 2, с. 437]. Це ж означає, що справжнє воїнство передусім повинне захищати Правду (закон божий). Людські закони можуть бути й несправедливими, розходитися з законами Правди. Покликання ж воїна – захищати передусім Правду, яка

повинна лежати в основі суспільства і є вищою по відношенню до людського закону.

Література

1. Григорій Сковорода. Повне зібрання творів: У 2- томах. Київ: Наукова думка. – 1973

Світлана Ігнатьєва
*кандидат філологічних наук,
професор катедри філології та мовної комунікації
НТУ «Дніпровська політехніка»*

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА В ЩОДЕННИКОВІЙ РЕЦЕПЦІЇ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

*Читайте щоденники Олесь Гончара.
Читайте уважно, серцем, душею
своюю,
і ви побачите, скільки там любові,
доброти,
справедливості, вболівання за Україну
і рідну мову, скільки мудрості, краси і
таланту.
Олесь Гончар, може, останній
гуманіст*

XX століття.

Петро Сорока

Сковорода – ось хто для України вічний

Олесь Воля

У статті досліджено постать Григорія Сковороди у щоденниках Олесь Гончара.

Ключові слова: щоденники, рецепція, філософ, постать, ідентичність.

Сковоридинівська тема залишається однією з провідних у сучасній гуманітаристиці. У минулому кожної нації є люди, імена яких оповиті невмирущою славою, повагою та безмежною любов'ю. Такими знаковими постатями для українців є Григорій Сковорода, Тарас

Шевченко, Іван Франко, Леся Українка, Олесь Гончар... Цього року виповнюється 300 років від дня народження українського Любомира Григорія Сковороди. Видатний український філософ, просвітитель-гуманіст, педагог, поет, байкар... Його життя і творчість неодноразово ставала об'єктом вивчення науковців. До оцінки творчості Григорія Сковороди звертаються і сьогодні філософи, мовознавці й літературознавці, теологи, психологи, педагоги. Дескрипція творчості Григорія Сковороди простежена у дослідженнях науковців – зокрема монографічному дослідженні Дмитра Багалія «Український мандрівний філософ Григорій Сковорода» [1], численних працях Григорія Васяновича [2,3,4,5] та інших учних.

Олесь Гончар у щоденниках неодноразово звертався до постаті Григорія Сковороди, того, хто, на думку Олесь Воли, «допомагає тримати своє «я» в чистоті, «щоб світ не зловив»... [6, с. 701]. Діарист Олесь Гончар 31 раз згадує Григорія Сковороду – українського просвітитля-гуманіста, філософа і поета. Саме його щоденники розкривають оригінальну діарійну рецепцію його ментальних особливостей, засвідчують прагнення митця якнайповніше пізнати постать Григорія Сковороди в його ідентичності.

Важливу роль тут відіграють його світоглядні позиції, етноментальні чинники для оприявлення яких максимально виграшним є саме жанр діаруша. Загалом, як засвідчує Тетяна Радзівська, «Специфіка щоденникового наративу виявляється в його тематичному репертуарі, який формується уявленням про комунікативну цінність того, що повідомляється. Вона визначається, з одного боку, станом актуальної свідомості автора в момент написання, його психологічним станом, фокусом уваги, ціннісними настановами, а з другого, – його фоновими уявленнями, які можуть бути «реконструйовані» дослідником» [10, с. 66].

Олесь Гончар називає філософію Григорія Сковороди теплою. Наприклад: *«Тепла філософія Сковороди... Так про неї можна сказати. Справді, тепла, людяна на відміну від тих струнких та холодних німецьких побудов – філософських систем, що аж кінчалися жорстокістю Ніцше та інших. Наскрізь гуманістичний він у своїх всежиттєвих шуканнях, цей наш український Сократ... Жаль, рідко звертаємось до нього* [8, с.202]. Прикметник 'тепла' , що залучений як епітет для опису філософії Сковороди використано, на нашу думку, досить вдало, оскільки він має значення 'досить висока температура; середнє між гарячим і холодним'; 'який добре

захищає від холоду, зігріває'. 'Який добре зберігає тепло', 'наповнений теплом'. Він підсилений прикметником 'людяний'. Саме так і можна відчувати теплоту філософського слова Сковороди. Однак Олесь Гончар протиставляє теплу, людяну філософію українського Сковороди стрункій холодній німецькій філософській системі. Діарист дає реалістичну оцінку подіям навколишнього світу, оскільки антоніми 'тепла-холодна' фокусується на обох протилежних полюсах позначуваного явища. У його тексті-повідомленні на першому місці знаходиться антонім, який позначає позитивний полюс оцінки явища. Актуалізоване й прізвище Фрідріха Ніцше – його філософські пошуки – пошуки моралі для вільної людини на шляху руйнування традиційних цінностей, орієнтація на руйнацію людяності, особистості, самої людини.

Прикметно, що Олесь Гончар у своєму щоденниковому дискурсі вдається до інтертекстуальних вкраплень. Він цитує фрагмент листа Григорія Сковороди своєму другові Ковалинському: *«На запитання: Що робить Сковорода, чим забавляється? Відповідав: «Я радуюсь, а радощі, є цвіт людського життя».* [8, с.530]. Відповідь Сковороди філософська. Свої емоції він омовлює

афоризмом: *«Радощі, є цвіт людського життя»*. Настрій, самопочуття Григорія Сковороди, безперечно, відбивається в манері його мовлення. Уплетення в епістолярій афоризму ілюструють одну з ключових ознак філософії Сковороди. Олесь Гончар розмірковує над окремими подіями, вдало, на наш погляд, творить власні афоризми, вдається до алюзій: *«Істина – це такий птах, що його зловити не так-то просто»* [9, с. 451]. Природно, що тонка натура діариста важко сприймала тогочасну дійсність. Він звертається до афористики Сковороди, розмислює над практично вічним питаннями істини.

Водночас він порівнює філософію з птахом, який, на його глибоке переконання: *«Навіть Сковороді цей птах не завжди в руки давався»* [9,с.451]. З образом птаха асоціюється образ душі.

За спостереженнями Олесь Гончара є багато спільного в поглядах Матахми Ганді й Григорія Сковороди. Важливо вказати, що, на думку українського класика, «кожен по-своєму, але обидва рухались до найістотнішого розуміння життя й місії людини. Мистецтву властива зіркість, виняткова проникливість, воно, очевидно, зіркіше за науку. Від рівня моральності людини, її духовності зрештою залежатиме все. Тут Гоголь перегукувався зі

Сковородою, – дивовижна близькість у поглядах. Сковорода у своїх поглядах близький не лише до Сократа, а й до Лаоцзи, про якого він, звичайно, чути не міг. Дивна річ, як понад відстані, понад епохи загадкова якась сила єднала мудреців планети! Чому так багато між ними спільного, а не відмінностей? Чому думка їхня билася саме в такому, а не в іншому напрямку? [7, с. 362]. Олесь Гончар актуалізує власні імена, які властиві українській мові. Матахма Ганді – провісник миру в усьому світі. Філософські погляди Ганді ґрунтувалися на ненасильницькому протесті і миролюбності у вирішенні найгостріших національних і соціальних конфліктів, що є близьким для філософії Сковороди. Ім'я Миколи Гоголя і його близькість з поглядами Сковороди безсумнівна. Для вираження потужних емоцій Олесь Гончар вживає окличне речення, що у щоденниковому дискурсі слугує важливим засобом експресивного синтаксису. Наступні питальні речення діалогізують діарійну оповідь, спрямовані на читача і покликані активізувати його увагу. Відбувається залучення читача до дискусійних питань. Також подібний діалог із читачем можливий тоді, коли діарист підводить до того типу інформації, який йому здається цілком виправданим і зрозумілим: *«Супокій є головним у русі»* . *«Повернення*

речей до свого першопочатку – це і є спокій». Хіба ж не геніально? [1, с. 362]. Водночас відповіді на питання, які Гончар ставить сам собі, слугують також осмисленню свого буття: «Усе, що космічне, для нас недоступне, до кінця незбагненне. Тільки інтуїції дано відчутти існування вищих передвічних сил. Тайни Провидіння і наймудрішим не розгадати. І Сократ, і Сковорода сходились у цьому: : *«Я знаю лише те, що я нічого не знаю ...»* [3,с. 487].

Досліджуючи мову щоденникового дискурсу Олеся Гончара відчуваємо його тонкі філологічні знахідки, особливості його індивідуальної оповіді, пізнаємо філософський зміст його текстів, через який наскрізно простежується філософія українського Сократа Григорія Сковороди.

Література

1. Багалій Д. І. Український мандрівний філософ Григорій Сковорода. Київ : Обрій, 1992. 472 с.
2. Васянович Г. П. Григорій Сковорода – засновник української класичної філософії. Практична філософія. Вибрані твори у 7 т. Т. 1. Львів: Норма, 2015. С. 139-147.
3. Васянович Г. П., Будник О. Б. Категорія «свобода» у творчій спадщині Яна Амоса Коменського та Григорія Сковороди. Новітня освіта. 2017. Вип. 7. НТУ «КПІ ім. І. Сікорського». С. 85-89.
4. Васянович Г. П. Біблійні мотиви. Поезія. – Львів: Львівська політехніка, 2012. 120 с.

5. Васянович Г. П. Трембіта духа: Поезія. Львів: Сполом, 2018. 414 с
6. Воля Олесь. Воля Олесь (2011) *Щоденник. Сорок років. 1969-2009*. Київ: Аконіт, 1208с. (С.587)
7. Гончар О.Т. (2008) *Щоденники: У 3-х т.: Т.1(1943-1967)/* (упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В.Д.Гончар; [худож. оформ. М.С.Пшінки] . 2-ге вид., вир. і доп. /О.Т.Гончар. Київ: Веселка, 2008. 455 с.: іл.
8. Гончар О.Т. (2008) *Щоденники: У 3-х т.: Т.2 (1968-1983) /*(упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В.Д.Гончар; [худож. оформ. М.С.Пшінки]. 2-ге вид., вир. і доп./О.Т.Гончар. Київ: Веселка, 2008. 607 с.: іл.
9. Гончар О.Т. (2008) *Щоденники: У 3-х т.: Т.3 (1984-1995) (упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В.Д.Гончар; [худож. оформ. М.С.Пшінки]. /О.Т.Гончар. 2-ге вид., вир. і доп. Київ: Веселка, 2008. 646 с.: іл.*
10. Радзівська Т.В. Дискурс щоденника : прагматична модель мовленнєвої діяльності та проблеми варіювання. Когнітивна лінгвістика в міждисциплінарному контексті: теорія і практика. Матеріали Міжнародної наукової конференції УАКЛіП / ЧНУ імені Богдана Хмельницького, Черкаси, 8-10 жовтня 2016 р. : [відп. ред. С. А. Жаботинська]. Черкаси : Видавець ФОП Гордієнко Є.І., 2016. 127 с. (С.66)

Тетяна Лисоколенко
*кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії
КЗВО «ДАНО» ДОР*

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА - УКРАЇНСЬКИЙ ПРОВІДНИК ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ФІЛОСОФСЬКОГО ПРОСТОРУ

У статті представлено постать Григорія Сковороди, як одного з українських провідників до Європейського філософського простору.

Ключові слова: ідея серця, духовність, традиції, думка.

Сьогодні є немало прізвищ, понять, явищ та процесів, при згадуванні яких у більшості європейців виникають асоціації з Україною. Серед таких, одним з найпоширеніших є ім'я Григорія Сковороди, як видатного українського митця, який залишив по собі величезний скарб мудрості, що донині аналізується, переосмислюється та переймається науковцями різних галузей та й в цілому, нащадками.

Григорій Сковорода вважається засновником української класичної філософії. Власною творчою діяльністю він сформулював ментальні орієнтації, започаткував новий для того часу тип світобачення, що проник в усі сфери духовного життя українців та визначив

подальші шляхи розвитку філософського мислення в їх тотожності зі світовим цивілізаційним процесом. Центральне місце Г.Сковороди в українській інтелектуальній традиції, на думку Д.Чижевського, зумовлене тим, що саме з нього розпочинається справжня історія української філософської думки. Уся ж попередня філософська традиція «є більше історією навчання філософії, ніж історією філософії» [2, с. 11]. Насправді, коли сьогодні в філософських колах згадують про українську філософію, то найчастіше називають прізвище Сковороди. У його поглядах знайшли відображення переконання про невидиму й видиму натуру Піфагора, думки Платона про поділ всього світу на матеріальні речі та невидимі ідеї, ідеї німецьких містиків. Філософія серця Григорія Сковороди суголосна кордоцентричній концепції Блеза Паскаля. Однією з найвідоміших фраз, за якою згадують Сковороду, це: «Знай себе, дивись себе. Будь у домі твоєму. Бережи себе. Чуєш! Бережи серце», з його «Наркіса» [1,с.184]. Григорій Сковорода, на відміну від своїх попередників, висуває ідею серця як центру внутрішньої сутності людини. Слідом за ним Памфіл Юркевич підхоплює цю тему й знаходить їй нове, більш глибоке вирішення.

Сковорода уперше в українській філософії підносить людину до розуміння її як духовної особистості. У цьому його оригінальність і новизна, у цьому його крок вперед у порівнянні зі своїми учителями з Києво-Могилянської академії. Виходячи з пантеїстично-раціоналістичної концепції, мислитель доводить, що «истинный человек» не в «плоти», а в «Богові». В людині є два ества, стверджує Г. Сковорода. Тіло земне і тіло духовне, внутрішнє, таємне, приховане, вічне. Дійсна, справжня людина є таємницею, а тіло – це тільки «сіно й лушпиння». Суть невидимого начала становить серце, яке Г. Сковорода розглядає як духовну субстанцію, що є основою людського буття і джерелом життєдіяльності людини. Філософія спрямовує все коло справ своїх на той кінець, щоб дати життя духові нашому, благородство серцю, світлість думкам, як голові всього. Ось це є філософія за українським митцем.

Релігійність у філософії Григорія Сковороди виявляється пов'язаною з концепціями платонізму і вченням Псевдо-Діонісія Ареопагіта, Майстра Екхарта та Якоба Беме, що знаходить вираження у продовженні платонівсько-містичного напрямку української філософської традиції при обстоюванні символічного світосприйняття, яке стає доступним через трактування

прихованих таємниць світів. Сутність концепції «внутрішньої людини» виходить з антитетики українського філософа: невидимість прихована за видимістю, вона формує і змінює її. За зовнішньою людиною прихована внутрішня, що є основою духовної життєдіяльності. Стати справжньою людиною можна шляхом самопізнання, заглиблення у власний внутрішній світ. Істинна натура сама є Богом в людині. При цьому серце виступає центром духовної сутності людини, воно є наставником, до якого людина прислухається. Здійснене Григорієм Сковородою обґрунтування значущості духовності людини визначає його вагомe місце у сучасній філософській думці [3].

Висунутими ідеями, що знайшли відображення у творчому спадку, Григорій Сковорода збагатив українську духовну культуру, вдихнувши в неї нові віяння європейської філософії.

Література

1. Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. К.: Наук. думка, 1983. 544 с.
2. Чижевський Д.І. Філософія Г.Сковороди. Х.: Прапор, 2004. 272 с.
3. Lysokolenko T. The Aspects of the Formation of Precedent Texts on Religious Subjects in Ukrainian Philosophical Culture. *Beytulhikme Int J Phil* 12 (3) 2022, 803-827 DOI <https://doi.org/10.18491/beytulhikme.1971>

Віра Мелешко
*доктор філологічних наук,
завідувач кафедри української літератури
ПНПУ ім. В.Г. Короленка*

ШКІЛЬНИЙ СКОВОРОДА: СУЧАСНА РЕЦЕПЦІЯ

У статті проаналізовано спадок Григорія Сковороди у вивченні ЗЗСО.

Ключові слова: Г. Сковорода, давня література, проблеми вивчення творчості Сковороди, шкільна програма, ключові компетентності.

Григорій Сковорода тривко вписаний у світову культуру, у нашу літературу, передовсім у її давній період. Його набуток уже декілька десятиліть вивчають у ЗЗСО. Сковорода і шкільний курс української літератури – занадто обсяжне й дискусійне питання, оскільки для його розуміння / розв’язання мусимо передовсім виокремити проблеми, чи виклики, з якими стикаються 1) укладачі програми, 2) педагоги-словесники, котрі реалізують програмні настанови, та 3) школярі, що покликані засвоїти програмний матеріал.

Проблема перша – специфіка нашого давнього письменства. Важливо усвідомити: українська література Х – XVIII ст. має низку особливостей, без урахування яких

неможливо зрозуміти ні постатей митців, ні їхніх творів, ні розвитку мистецтва слова давнього часу.

Скажемо про найвиразніші особливості давньої української літератури.

Перш за все, це теоцентризм, адже давня література майже злютована з християнством (у словнику-довіднику зазначено: ця література належить «до особливого типу літератур, так званих християнізованих» [3, с. 178]). Завдяки християнізації Русі Біблія стала важливим джерелом і взірцем для письменства аж до кінця XVIII століття. Один із найвизначніших сквородинознавців нашого часу – Леонід Ушкалов переконаний, що з погляду змісту «твори Сквороди мають передовсім філософсько-богословський характер. Їхня переважна більшість інспірована Біблією» [6, с. 176].

Наступна визначальна риса нашого давнього мистецтва слова – символізм та алегоризм. Вони властиві художньо-образному мисленню давньоукраїнських авторів від початків цього письменства й до барокової доби включно (у час Г. Сквороди – пізнє бароко – спостерігалася складна метафоризація й антитетика).

Третя особливість староукраїнського письменства – його рукописний характер. Навіть після «запровадження

друкарства (XVI ст.) більшість давніх творів писали від руки і в рукописній формі розповсюджували серед читачів» [1, с. 12]. Як свідчать історики літератури, Г. Сковорода жодного свого твору не надрукував за життя. Уперше діалог «Наркісс» Григорія Савича було надруковано 1798 року в Санкт-Петербурзі. «Колекція автографів Сковороди, зібрана Михайлом Ковалинським, зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка у Києві. Автографи та списки творів Сковороди також зберігаються в інших в архівах та бібліотеках України (Київ, Харків), Росії (Москва, Санкт-Петербург), Румунії (Ясси), Сполучених Штатів Америки (Гарвард) та Чехії (Прага)» [6 с. 451].

До особливостей давньої української літератури належить і своєрідність авторської свідомості, сформованої під впливом середньовічних уявлень про те, що книжник – не творець, а виконавець волі Божої. Середньовічний автор «орієнтувався на апробовані в літературі взірці, вишукував цитати (здебільшого у Святому Письмі), запозичував готові словесні формули, штампи, кліше» [2, с. 102]. Звичайно, ця зазначена медієвістами риса нашого давнього письменства дотична і до Сковороди. Проте не повно. Тож, необхідна на

уроці окрема розмова про світогляд Сковороди в його переломлені до знань, умінь та навичок школярів.

Чи не найголовніша риса давньої літератури, а отже, і набутку Г. Сковороди, – мова, адже більшість творів давнини створено такою книжною (літературною) мовою, яка відрізняється від новочасної, тому для читання та розуміння давніх текстів необхідні відповідні знання і навички.

Ще одну проблема, пов'язану з вивченням спадщини Г. Сковороди в ЗЗСО, означуємо так: художній світ давнини, певно, не зможе викликати у сучасного школяра естетичні почуття такого рівня, як мистецькі словесні твори нової чи новітньої літератури. Для учня ХХІ століття і поезії, і байки 300-літнього автора можуть видатися непривабливими й неактуальними з погляду естетичного. Переконати здобувачів повної загальної середньої освіти в протилежному покликаній учитель, але він обмежений у часі та просторі, заданими шкільною програмою. Цитую програму (лише «Зміст навчального матеріалу»): «Григорій СКОВОРОДА. “Бджола та Шершень”, “Всякому місту – звичай і права...”, “De libertate”. Життя і творчість філософа, просвітителя, поета. Його християнські морально-етичні ідеали. Біблійна основа творчості Г.

Сковороди та його вчення про самопізнання і “сродну (споріднену) працю”. Проповідь житейської невибагливості, пошуку гармонії з собою і світом. Повчальний характер і художні особливості збірки “Байки Харківські”. ТЛ: Ренесанс, Бароко. МК: образотворче та музичне мистецтво, театральне мистецтво, архітектура цього періоду; документальний фільм “Великі українці – Григорій Сковорода”, 2008 (кіномистецтво). Карп Трохименко. “Григорій Сковорода” (1976) (образотворче мистецтво) СЛ: поезії Артема Полежаки, Олександра Ірванця, Сергія Жадана» [5, с. 5].

Третя проблема – знання історико-культурного контексту життя / творчості ювіляра, тобто майже всього XVIII століття, особливо доби бароко. Щоб зрозуміти, чому Сковорода «втікав од світу», необхідно орієнтуватися і в творчості «мандрованих дяків», і в питаннях національного розвою / залежності України, і у філософії того часу. Лише тоді можна до певної міри усвідомити, чому світ усе ж не впіймав великого Любомудра.

Четверта проблема: читати / вивчати твори Сковороди в оригіналі чи в перекладі?! Шкільні підручники, посібники, програма тощо пропонують переклади творів Григорія Савича сучасною українською

літературною мовою. Уважаю, що вірші можна читати й мовою оригіналу, та й вивчати напам'ять (необхідно лише запропонувати школярам інструкцію «Як читати давні тексти»). Переконана, що поезія в оригіналі звучить набагато піднесеніше, ніж у перекладі:

Что то за волность?

Добро в ней какое?

Ины говорят, будто золотое.

Ах, не златое, если сравнить злато,

Против волности еще оно блато.

О, когда б же мне в дурне не пошиться,

Дабы волности не могл как лишиться

Будь славен вовек, о муже избранне,

Волности отче, герою Богдане! [4]

Методисти, учителі-практики дійшли висновку, що традиційне викладання літератури в хронологічній послідовності, починаючи зі стародавніх текстів, не відповідає віковим особливостям сприйняття матеріалу та характеризується відірваністю від загального історичного контексту. Тож, виникає нагальна проблема перегляду шкільної програми з української літератури. Тоді здобувачі освіти набувають тих ключових компетентностей, які стануть життєво важливими. Ці компетентності звучать так:

учень / учениця «дискутує з приводу порушених у творах проблем, толерантно відстоює власну позицію; оцінює й характеризує внесок Г. Сковороди в скарбницю української літератури, у світовий мистецький поступ; добирає самостійно джерела інформації для просування індивідуальним освітнім маршрутом; висловлює судження про філософські ідеї Г. Сковороди та їх актуальність. Вивчає напам'ять: “Всякому місту – звичай і права”» [5, с. 5].

Зреалізувати зазначені проблеми, звичайно, складно, але необхідно, оскільки сучасні учні ЗЗСО мусять опанувати українську літературу і на раціональному рівні (отримати солідні знання), і на естетичому (розвивати почуттєво-духовну сферу).

Література

1. Білоус П. Історія української літератури XI – XVIII ст.: Навчальний посібник. Київ : Вид. центр «Академія», 2009. 424 с.
2. Історія української літератури : у 12 т. / редкол. : В. Дончик, Л. Скупейко, Н. Бойко, М. Бондар, С. Гальченко, І. Дзюба, М. Жулинський, Н. Зборовська, А. Кравченко, Ю. Кузнецов, Н. Левчик, Р. Мовчан, Л. Мороз, Є. Нахлік, Ю. Пелешенко, О. Поліщук, Г. Сивокінь, В. Сулима, М. Сулима, Н. Шумило. Т. 1 : давня література (X – перша

- половина XVI ст.) / наук. ред. : Ю. Пелешенко, М. Сулима. Київ : Наукова думка, 2013. 840 с.
3. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Громяк, Ю. І. Ковалів та ін. Київ : ВЦ «Академія», 1997. 752 с.
4. Сковорода Г. Повне зібрання творів : у 2 т. Київ : Наукова думка, 1973. Т. 1. 576 с.
5. Українська література. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 5–9 класи. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів: Українська мова; Українська література. 5–9 класи. Київ, 2013, С. 99-160.
6. Ушкалов Л. Григорій Сковорода: семінарій. Харків : Майдан, 2004. 776 с.

Наталія Тарасова
*кандидат філософських наук,
доцент катедри філософії і педагогіки
НТУ «Дніпровська політехніка»*

АЛЕГОРИЗМ БІБЛІЙНОГО ДАВИДА У ВЧЕННІ ПРО ІСТИННУ ЛЮДИНУ В ДІАЛОЗІ «НАРКІС» ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

У статті проаналізовано алегоризм біблійного Давида у вченні про істинну людину в діалозі «Наркіс» Г. Сковороди.

Ключові слова: вчення, самопізнання, духовність, симфонії, віра.

Серед тринадцяти філософських діалогів Григорія Сковороди перший «Наркіс, Разглагол о том: узнай себе» написаний влітку 1769 року в час перебування у Гужвинському - зосереджений на розвитку ідеї самопізнання («узнай себе»), що оформляється у вчення про Істинну Людину. Послуговуючись українською богословсько-філософською традицією, похідною від патристики, в різних частинах діалогу Сковорода вдається розгалуженої системи біблійної музичної алегоризації головних ідей, серед яких алегорії Давида, Памви, Псалма, Пісні, Хору, Симфонії. (Алегорією Симфонії Сковорода позначає ще два діалоги - «Асхань» (Симфонія, нареченная Книга Асхань о Познаніи Самого себе), також присвячений вченню про самопізнання, та діалог «Симфонія о народі».

Щодо алегоризму Пісні, то він присутній у філософських діалогах Сковороди «Брань Архистратига Михаила со Сатаною о сем: Легко быть Благим», «Разговор, называемый Алфавит, или Буварь Мира», у притчі «Убогий Жаворонок», також і у поетичному циклі «Сад Божественних пісень», де алегорія і жанр утворюють особливе поєднання на рівні змісту) .

Через увесь «Наркіс», цей «сократичний» діалог, проходить алегорія Давида - біблійного автора Пісні пісень, пророка, мудреця, музиканта, творця псалмів. Сковорода звертається саме до цієї алегорії не випадково: в 50-60-ті роки XVIII століття біблійні Псалми Давида й Пісні пісень набувають чималої популярності в бароковій українській літературі й музиці. На ці тексти сучасник Сковороди, видатний український композитор Максим Березовський пише кілька духовних хорових концертів, серед яких найвідоміший - філософськи глибокий, трагічний «Не отвержи мене во время старости» [1, с. 46]. У Сковороди алегорія Давида отримує значення символу духовного перетворення і прославлення Бога, адже, як доводиться у Симфонії, Давид обрав своїм шляхом Закон Божий. Посилання на Давида як творця божественно прекрасної, гармонійної духовної музики у Сковороди символізує і

духовну музику, яка розуміється відбиттям Божественної гармонії світу, Божественного порядку світобудови, куди має гармонійно вписати себе людина, що доходить істини самопізнання – знайти в собі Істинну людину, що Воскресне[2]. В цьому Сковорода спирається на тлумачення знакової семантики Давида, передусім, найбільш авторитетних для нього представників Олександрійської школи (Філона, Клімента Олександрійського, Оригена) та Кападокійської плеяди (Василя Кесарійського, Григорія Нисського). Зокрема, у Клімента Олександрійського («Стромати» VI 11, [Про значення музики]) Давид - пророк, який «солотко» славить Бога. У Василя Кесарійського (Толкование на псалом XXIX), який дає визначення музичного алегоризму церковних піснеспівів як чистої вокалізації й більш піднесеного роду музики, відповідної чистому спогляданню, Давид інтерпретується мудрецем, котрий спостерігаючи гармонію небесних сфер, усвідомив славу її Божого творця. Кесарійський говорить про Давида як творця псалмів, що поєднує моральне вчення й піднесені догмати з мелодією, тим самим даючи людині можливість споглядати, лікувати себе, повертати здоровий глузд. Згідно Іоанну Златоусту, Давид через псалми робить нас

духовними, вдосконалює наш дух, небесними наспівами призводить душу у струнку впорядкованість [3].

З семантики біблійного Давида Сковорода вибудовує структуру міркувань у формі логічного доведення у Симфонії, де сюжетні складові біблійної історії служать основою побудови складного силогізму. Симфонію Сковорода подає після першої частини з вступу (Пролог і оповідь античного міфу про Нарциса), Сіми Розмов про пізнання себе самого - знаходження внутрішньої людини, про людину як міру усіх речей, добро і зло, Воскресіння через Божу іскру [2, с. 21]. Симфонія – друга частина діалогу , складається з Розмови, Хору й чотирьох Симфоній та має призначення аргументовано обґрунтувати думку про навернення людини до Бога на прикладі Давида.

Звертає на себе увагу й оригінальна «сковородинівська» інтерпретація алегоризму самої Симфонії. Вона набуває українського барокового оздоблення, що, як зазначає дослідники його філософсько-поетичної спадщини Л.Ушкалов, виражається, зокрема, у застосуванні виразності поетичної техніки «симфонічних вервечок біблійних віршів» [2,с.35]. Згідно авторському визначенню, Симфонія - це Згода священних слів (

Симфонія, сіречь Согласие Священных Слов)[2, с. 265]. А отже, Скворода продовжує східну патристичну традицію тлумачення Симфонії як філософсько-богословського поняття, коріння якого сягають піфагорійсько-августинівського поняття гармонії Божественної світоустрою, *Musica mundada*.

Алегорії Давида і Симфонії у діалозі Сквороди мали досягти трьох цілей – по-перше, донести людям ідеї Біблії, переконати за прикладі Давида в істинності обрання Божественної праведності як Шляху до Спасіння. По-друге, довести спростуванням сумнівів і суперечок в процесі міркування істинність вибору у самопізнанні. По-третє, щоб розум був схильний усвідомити думки, Скворода, долучає допомогу почуттів, які доповнюють осмислення уявленням та суб'єктивною вірою. Алегорії наділяють увесь текст відносною, ірраціонально наближають до душі, роблять наглядним, й тим самим сприяють доступності високих трансцендентних морально-дидактичних ідей діалогу.

Література

1. Герасимова-Персидская Н.А. Специфіка національного варіанта бароко в українській музиці XVII сторіччя / Герасимовна-Персидская Н.А. Музыка. Время. Пространство. К.: Дух і Літера. 2012. С.19-28.

2. Григорій Сковорода. Наркіс / Григорій Сковорода. Повна академічна збірка творів. За редакцією проф.Леоніда Ушкалова. - Едмонтон –Торонто, «Видавництво Канадського інституту українських студій», Харків, «Майдан», 2011. С. 231-292.
3. Золтаи Денеш. Этнос и аффект. История философской музыкальной эстетики. От зарождения до Гегеля.- Прогрес, 1977. 371 с.

Ірина Цюп'як
*кандидат філологічних наук,
професор катедри філології та мовної комунікації
НТУ «Дніпровська політехніка»*

У ПОШУКАХ ІСТИННОЇ МУДРОСТІ: ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА І ОЛЕСЬ ГОНЧАР

У статті проаналізовано дослідження мислесфери філософа Г.С. Сковороди і письменника О. Т. Гончара.

Ключові слова: ментальність, «сродність» до воїнства, духовність.

У знаменний рік - 300-річчя від дня народження видатного українського мислителя Григорія Савича Сковороди, долаючи злісні та підлі підступи ворога, в розмаїтті сьогодення все чіткіше увиразнюється і підноситься велич людського духу двох митців – Г.С. Сковороди і О.Т. Гончара.

Відомо, що ще в юності Олесь Терентійович захоплювався унікальним філософом, музикантом, письменником і прагнув створити про нього роман. А.Г. Погрібний зазначає: «А крім того, до «чогось вартого зі своєї довоєнної творчості О. Гончар відносить також [...] чернетки роману про Григорія Сковороду, що так і не були після війни розшукані»[1, с.17]. Сам письменник про це

занотує так: «Повість загинула в Харкові під час фашистської окупації. А Сковорода був з нами на Росі»[2, с.541]. Під час війни образ Г. Сковороди, як ангел-охоронець супроводжував молодого студбатовця разом з бабусиною і сестриною молитвою, став своєрідним оберегом, з яким зв'язався потім Олесь Гончар, ставши відомим письменником. На жаль, не судилося нам мати цей величний літературний пам'ятник, можемо лише уявити, які б барви слова використав Олесь Гончар - класик української літератури, майстер слова, Герой України.

Найповніше уявлення про потрактування письменником образу Григорія Сковороди маємо зі «Щоденників». Тритомне видання щоденникових нотаток було здійснене вже після смерті Олеся Гончара у 2002-2004 рр.

Особисто нам пощастило, що у 2005 році у Центрі культури української мови імені Олеся Гончара у тоді ще Національному гірничому університеті було видано збірку афоризмів «Україна – моя пектораль»[3], де систематизовано афоризми, сентенції, роздуми та влучні вислови Олеся Гончара про світ і людину, про видатних представників української і світової культури, що були зібрані з його «Щоденників». Образ мандрівного філософа

Григорія Савича Сковороди є одним із ключів до розуміння світосприйняття Олесь Гончара.

У своїй монографії «Олесь Гончар у вимірах поп fiction» Олександр Галич підкреслив, що щоденникові записи Олесь Гончара побудовані таким чином, що містять, крім більш-менш регулярних записів фактичного характеру, котрі передають певні події його життя, фіксують справжні розмови з реальними людьми, розкривають дійсні перипетії якихось найважливіших подій в житті не лише автора, а й у цілому країни, в якій він жив, трапляються уривки, начерки майбутніх художніх чи публіцистичних творів з домислом і вимислом, пейзажні чи портретні замальовки, народні анекдоти, дотепи. Що органічно вписується в структуру цього мемуарного жанру[4, с.28]. Саме «Щоденники» і дають нам можливість простежити, як формувалося ставлення митця до образу унікального філософа. Близькість світоглядна незаперечна, часто він використовує напрям думки Григорія Сковороди - до любові, розуму, духовності.

Леонід Ушкалов узагальнює здобуток мислителя: «Філософ, будши, як усяка людина «приреченим» на свободу волі, обирає для себе свободу від пристрастей, розум ...»[5, с.41].

Для Олесея Гончара духовні домінанти філософських засад Г. Сковороди близькі і зрозумілі, він використовує їх для підтвердження власних думок: «Супокій є головним у русі»[2, с.362](запис від 12 січня 1974 року). Він разом з філософом повторює філософську істину, осмислює початки існування життя: « Повернення речей до першопочатку - це і є спокій»[2, с.362]. Олесь Гончар вбираючи народну мудрість, підкріплену сентенціями Г. Сковороди визначає мудрість як властивість Природи: «Проста і неосяжна мудрість у всьому. Повсюди діє прихований розум, чи що?»[2, с.214].

Для Олесея Гончара Г. Сковорода – мірило світової мудрості і духовності. Він порівнює його з найвидатнішими філософами давнини – Лао-цзи і Сократом: «Сковорода у своїх поглядах близький не лише до Сократа, а й до Лаоцзи, про якого він, звичайно, чути не міг»[2, с.362]. Зрештою, усіх мислителів об'єднує справжня філософія життя: простота і здоровий глузд у всьому, гармонія з природою і з самим собою, невибагливість у побуті, гуманоцентризм.

Недаремно багато дослідників відзначали подібні особливості в концепції дійсності і людини Олесея Гончара. У роздумах до 100-річчя від дня народження видатного

письменника (збірник «Наш Олесь Гончар) Петро Кононенко та Микола Славинський стверджують: « Олесь Гончар- феномен бачення єдності і не тільки почуттів і мислення, а й долі людей, а тим - і народу в минулому, сучасному і майбутньому. Ця магія універсалізму творення – від Сковороди, Шевченка й Гоголя і Коцюбинського...»[6, с.133].

А далі автори збірника вказують, що Олесь Гончар пильно досліджує еволюцію української мистецько-літературної системи, відкриває безперервність глибинної течії культурного синкретизму, а енергією єдності – симфонізм душевності й інтелектуалізму, символізму, притчевості, казковості ідеалістичного матеріалізму й гуманістичного романтизму. «Ці первні виявляються ще в філософсько-педагогічній творчості Мономаха, в «Слові про полк Ігоря», у творчості Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, Лесі Українки ...» [6, с.34-35].

Прикметно, що Олесь Гончар часто співвідносить психотипи Григорія Сковороди і Миколи Гоголя- «суто український тип генія зі всіма його достоїнствами й слабкостями(скажімо, беззахисність перед життям)»- такий запис знаходимо у «Щоденниках» від 5 квітня 1976 року. А також відзначає органічний зв'язок з сонячним

кларнетистом Павлом Тичиною, відзначаючи найхарактернішу особливість унікальної особистості, такої виокремленої і наділеної надзвичайним даром «...обом їм даровано природою чути Всесвіт, чути музику сфер, чути Бога... Тим вони й рідкісні, тим унікальні, що їм відкрилося предвічне»(від 18 вересня 1992 рік)[7, с.436].

Прозаїк висловлює захоплення філософією українського Сократа: «Тепла філософія Сковороди... Так про неї можна сказати. Справді, тепла, людяна, на відміну від тих струнких та холодних німецьких побудов - філософських систем, що аж кінчалися жорстокістю Ніцше та інших...[2, с.202]

Отже, можемо виділити головні доміанти мислесфери філософа Г.С. Сковороди і письменника О. Т. Гончара: прагнення до духовності, високий гуманізм, осягнення істини і намагання втілити її в дійсність власним способом життя. Афористичність мислення ґрунтується на цілісній філософській концепції єдності людини і природи. У Г. Сковороди вона обґрунтована ідеалом «сродної праці», а в Олеся Гончара «красою вірності» своїй землі.

Дослідники творчості Олеся Гончара накреслюють спадкоємний орієнтир у пошуках істинної мудрості двох мислителів: «Письменник Гончар у своїх щоденниках

екстраполює духовний меседж Григорія Сковороди на ХХ століття»[8, с.81].

Література

1. Погрібний А.Г. Олесь Гончар. Нарис творчості. Київ: Дніпро, 1987.242 с.
2. Гончар О. Щоденники: У 3-х т. Т.2(1968-1983)/Упоряд., підгот.текстів, ілюстр.матеріалу В.Д. Гончар. Київ: Веселка, 2003.607 с.
3. Україна – моя пектораль. Збірник афоризмів Олесь Гончара/ Упорядн. В.Ю. Пушкін, С.Є. Ігнат'єва, І.К. Цюп'як. Дніпропетровськ: Національний гірничий університет, 2005.282 с.
- 4.Галич О. Олесь Гончар у вимірах non fiction: монографія.Луганськ: Книжковий світ, 2011.260 с.
- 5.Ушкалов Л. Григорій Сковорода і антична культура. Харків: ТОВ «Знання», 1997.180 с.
6. Гончар О. Щоденники: У 3-х т. Т.2(1968-1983)/Упоряд., підгот.текстів, ілюстр.матеріалу В.Д. Гончар. Київ: Веселка, 2003.607 с.
7. Кононенко П., Славинський М. Наш Олесь Гончар. Київ: Український письменник, 2018.224 с.
8. Степаненко Н. «Сковорода – це все-таки людина-загадка...»(за сторінками «Щоденників» Олесь Гончара)// Рідний край.№1(18) 2008. С.80-84.

Юлія Шабанова
*доктор філософських наук,
професор катедри філософії та педагогіки
НТУ «Дніпровська політехніка»*

УНІВЕРСАЛІЗМ ВЧЕННЯ СКОВОРОДИ У ВИМІРІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті представлений образ філософа Г. Сковороди, як духовного батька у формуванні ментальності українського народу.

Ключові слова: культура, філософність, український Сократ, поезія.

Традиційно Григорій Савич Сковорода презентується в культурному просторі як український Сократ. Послідовник платонічної лінії філософування Сковорода наслідує сократівську мудрість, що видається не тільки й не стільки в теоретизуванні, скільки через життєву практику проживання істини. Життя Григорія Сковороди, одного з освічених людей свого часу, який отримав фундаментальну освіту у Києво-Могилянській академії та певний час був дотичний до інтелектуального простору Європи 18 століття, зокрема Німеччини, не обмежилося академічною діяльністю. Унікальність Сковороди в повній мірі проявилась через мандри по світу та живе спілкування, праведні наміри та дії, що краще за теорії довели принцип

моральності та діалогічності сократо-платонівської лінії філософування.

З огляду на багатовекторні прояви особистості Сковороди, спробуємо побачити в його вченні та діяльності символізм іншого виміру: від українського Сократа до українського Леонардо да Вінчі. Сковорода був талановитою особистістю, неповторність якої проявилася в музичній, поетичній, теологічній, педагогічній обдарованості. Сковорода не тільки мав чудовий голос та тонкий слух, грав на багатьох інструментах, але ж й в цілому сприймав світ музично, тобто в єдиній гармонії «трьох світів», об'єднуючи за вищими законами краси світ небесний та земний, сакральний та профанний, божественний та людський. «Музичність» світосприйняття Сковороди вплинула на спосіб трансляції філософського вчення, якому притаманна співучість висловлювання («Сад божественних пісень»). Сковорода був істинним поетом, що прагнув зберегти сакральність споконвічної мудрості в нескінчених розгортаннях образних, символічних, метафоричних формах. Поетичний символізм сквородинівської поезії надає його філософуванню сакральних смислів, збережених на рівні езотеричних знань обраних, посвячених в вищі таємниці буття, недоступні

профанам. Невипадково Сковорода був дотичний до масонського руху, який в 18 столітті відіграв просвітницьку місію об'єднання чеснотливих адептів та інтелектуальної еліти заради благородної справи «Зробити світ краще». Достеменно належність Сковороди до масонських лож не доведено, але ж знаходимо відгуки ідей вільних мулярів в його поглядах у вигляді долучення себе до «всесвітнього громадянства», схильності до старозавітної літератури, байдужості до церковної догматики, уваги до морального життя громади. До того ж, більшість учнів та послідовників Сковороди, такі як Михайло Ковалинський, Василь Томара, Василь Капніст, Семен Гамалія, Іван Котляревський, Василь Лукашевич стали масонами [1, с. 42]

Багатомірність проявів особистості Сковороди дає підстави вважати його універсальною особистістю та українським Леонардо да Вінчі. Закономірно, що творчість Сковороди знаходить відображення в таких жанрових різновидах як пісня, кант, духовний концерт, канон, стихирі, що відображають синтез музичного, поетичного та сакрально-духовного в універсальному вимірі його спадку. Без сумніву цей синтез впливає на унікальну особливість самого філософування Сковороди та формування

визначальної характеристики його вчення – кордоцентризм, згідно з яким серце – є духовний осередок людини й відповідно кристал, квінтесенція її сутнісного виміру в універсальному прочитанні.

Кордоцентрим вчення Сковороди, що стане визначальною рисою всієї української філософської думки 18-19 століття та знайде розвиток у поглядах П. Юркевича від «філософії серця» до філософії державності, стає запорукою універсального поєднання сакральних основ православного християнства та слов'янського язичництва. Саме цей синтез надає вченню Сковороди потенціал реалізації його поглядів в сучасному становленні як української національної ідентичності, так й здійсненню міжкультурних комунікацій. Нагадаємо, що Григорій Сковорода був обізнаний не тільки в античній філософії, а й чудово знав середньовічну патристичну та схоластичну літературу. Але ж, найбільш близьким концептуальним контекстом середньовічної філософії для Сковороди виступає німецька середньовічна містика 14 століття, яка містить передумови синтезу теоцентризму та неповторності національного світогляду через індивідуалізацію містичного. Погляди Сковороди сформувалися на тлі східно-християнського апофатизму та ісихазму, який

знаходить «надзвичайне розповсюдження в Україні XIV-XVIст.» [2, с.317]. Прогресивне оновлення ортодоксії містичними поглядами відбувається в 14 ст. одночасно в Німеччині та в Україні, формуючи основи практичної філософії, яка домінує у творчості Сковороди через ідею мудрості, що є життя в істині, відображаючи «екзистенційно-софійне направлення киеворуського любомудрія» [3, с. 320]. Через спорідненість ідей німецьких середньовічних містиків та сакрального символізму Сковороди, що ґрунтується на універсальності духовної сутності людини, створюються підстави для україно-німецької світоглядної близькості та здійснення україно-європейської діалогічності не тільки на тлі раціонального, а й ірраціонального виміру. Антропософійність вчення Григорія Сковороди, що представляє мудрість людини в її цілісному здійсненні, вміщуючи та об'єднуючи раціональне та ірраціональне, метафізичне та містичне, макросвіт (символічний світ смислів) та мікросвіт (людська духовність), сакральне (східно-християнська ортодоксія) та земне (неповторність етно-національної релігійності), представляє універсалізм українського Леонарда да Вінчі як зразок світогляду, що запитаний сучасністю, яка потребує консолідації еволюційних прагнень сучасного людства во

ім'я миру! Духовна спадщина Сковороди виступає культурним кодом української нації, яка через кордоцентризм та антропософійність, транслює в сучасний глобальний простір глибоку емпатійність та мудрість українського народу, в складних умовах самоствердження своєї неповторності та рівності в демократичному зібранні європейських народів.

Література

1. Лютий Т. Про слід який залишили масони в Україні / Український тиждень. № 44 (728) 4.11 2021. С. 41-43.
2. Бичко І. Ментальна співзвучність української та європейської філософських традицій: "кордоцентричні мотиви" // Київські обрії. Історико-філософські нариси. - К.: Стилос, 1997. - С.316-337.
3. Бичко А.К., Бичко І.В., Табачковський В.Г. Історія філософії. – К.:Либідь, 2001. – 408 с.

Тетяна Щербина
*кандидат філологічних наук,
доцент катедри українського мовознавства і
прикладної лінгвістики
ЧНУ ім. Б. Хмельницького*

ФОРМУЛИ МОВНОГО ЕТИКЕТУ В ЕПІСТОЛЯРНІЙ СПАДЩИНІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

У статті проаналізовано лексичний склад і структуру етикетних формул звертання, привітання й прощання в епістолярній спадщині Г. С. Сковороди, визначено специфіку етикетних одиниць у листах письменника.

Ключові слова: епістолярій, мовний етикет, формули звертання, вітання, прощання.

Постановка проблеми. Взаємозв'язок мови, мислення й духовно-практичної діяльності людини є одним із низки докладно не з'ясованих питань українського мовознавства. У зв'язку з цим актуальне комплексне лінгвістичне висвітлення вітчизняної епістолярної спадщини. Самостійний інтерес становить листування Г. Сковороди – як мистецьке явище і як відбиток становлення й розвитку мовленнєвого етикету в епоху бароко.

Аналіз останніх досліджень. Специфіка мовних стосунків між учасниками спілкування неодноразово була

об'єктом наукових студій психологів, філософів, істориків, культурологів, соціологів, лінгвістів. О. Мельничук проаналізувала структурно-семантичну типологізацію конструкцій мовленнєвого етикету [7]. Мовно-етикетні одиниці епістолярного стилю Т. Шевченка представлено в розвідках К. Ленець [6], С. Богдан [2], листування Л. Українки, К. Білокур вивчала С. Богдан [2], специфіку листів Г. П. Кочура – О. Братаніч [3]. Епістолярій письменників ХІХ ст. був об'єктом наукових пошуків Е. Ветрової [4], листи українських письменників кінця ХІХ – початку ХХ ст. дослідила Н. Журавльова [5].

Актуальність дослідження. Науковий інтерес являє собою й листування Г. Сковороди як відображення українського бароко, у якому переплелися церковнослов'янськи та народнорозмовні елементи, що стало підґрунтям єдиної літературної мови на народнорозмовній основі.

Мета розвідки – аналіз лексичного складу й структури етикетних формул звертання, привітання й прощання в епістолярній спадщині Г. С. Сковороди, визначення специфіки етикетних одиниць у листах письменника.

Об'єкт нашого дослідження – специфічні стандартизовані формули звертання, привітання й прощання, що виконують функцію своєрідного обрамлення листа [6, с. 31].

Результати дослідження. Звертання є одним із основних складників комунікативної ситуації. Воно виражає ставлення мовця до співрозмовника; формули звертання сигналізують про соціальні відносини, що встановлюються в межах комунікативного акту. Початкові формули-звертання, засвідчені в епістолярній спадщині Г. Сковороди, репрезентують широкий спектр стилістичної забарвленості – від офіційних (*Милостивий пане!* (с. 353, 356)¹), до інтимних, експресивно забарвлених (*Моя єдина радість!*(с. 230), *Втіхо душі моєї!* (с. 285), *Люб'язна душе моя!* (с. 315)).

У листах Г. Сковороди до М. Ковалинського, Г. Ковалинського, Я. Правицького, Г. Якубовського, К. Ляшевецького, Ф. Жабокрицького, Й. Базилевича, В. Томари, Я. Долгонського, В. Тев'яшова, С. Тев'яшова, Д. Норова, І. Диського, А. Карпова, В. Земборського, І. Земборського, С. Курдюмова, О. Сошальського, Є. Урюпіна,

---

¹ Тут і далі покликання на сторінки подаємо за джерелом: Сковорода Г. С. Твори : У 2 т. / Г. С. Сковорода.– К. : ТОВ “Видавництво “Обереги””, 2005. – 2-е вид., виправ. – Парал. тит. арк. англ. Т. 2. 479 с.

І. Єрмолова початкові формули-звертання представлені поширеними словосполученнями. Їх основу становлять власні імена, поєднані зі словами-титулами (*пан*), нейтральними чи загальногромадянськими назвами (*добродій, товариш, друг, приятель*) і етикетними прикметниками (*любий, люб'язний, милостивий* та ін.): *Любий Михайле!* (с. 232), *Люб'язний друже, Василю Максимовичу!* (с. 343), *Люб'язний приятелю, Якове Івановичу!* (с. 351), *Люб'язний пане, Артеме Дорофійовичу!* (с. 354), *Люб'язний пане, Осипе Юрійовичу!* (с. 359), *Люб'язний друже, Іване Васильовичу!* (с. 354), *Люб'язний друже Георгію Георгійовичу!* (с. 367), *Улюблений у Христі, брате Якове!* (с. 321), *Милостивий пане Іване Івановичу!* (с. 370), *Щирий друже, найдорожчий Кириле!* (с. 340).

Уживання таких формул залежить від ситуації та настрою автора в момент написання, взаємин із адресатом. Наприклад, дружні стосунки Михайла Ковалинського і Григорія Сковороди відтворені в листах різноманітними варіантами – лексемами *друг, душа, радість, істота, юнак, товариш, скарб*, поєднаними з означеннями *благородний, дорогий* та ін. Часто ці конструкції поширені означеннями-прикметниками у формі найвищого ступеня порівняння, що засвідчують ставлення автора листів до адресата

(найдорожчий, найжсданіший, наймиліший); **Найдорожчий Михайле!** (с. 305, 307), **Найдорожчий з найдорожчих, найсолодий Михайле!** (с. 248), **Найжсданіший друже Михайле!** (с. 226), **Наймиліший друже Михайле!** (с. 244), **Найлюбіший з усіх друже Михайле!** (с. 278); використання займенника *мій* сприяє інтимізації звертання: **Найдорожчий мій Михайле!** (с. 259), **Найжсданіший мій Михайле!** (с. 239), **Найжсданіший товаришу, мій Михайле!** (с. 275).

Динаміка стосунків комунікантів зумовила динаміку етикетних формул – від традиційних і загальноприйнятих *Любий Михайле!* (с. 232), *Вселюб'язний друже, Михайле Івановичу!* (с. 313), *Мій любий друже!* (с. 312) до емоційно насичених, індивідуально-авторських: *Сило занять моїх, Михайле найсолодий!* (с. 231), *Друзе еллінів і любителю муз!* (с. 235), *Мій Михайле, багатий за царів усього світу, вільніший, ніж сатрапи, найбезпечніший у [своєму] спокої* (с. 269), *Найхоробріший новобранцю Христового воїнства!* (с. 270), *Вихованцю божественних муз, Михайле найдорожчий!* (с. 280), *Найдоброзичливіша істото!* (с. 279), *Скарбе софістичних перлин!* (с. 292), *Любима моя цикадо і найдорожча мурашко!* (с. 293).

Духовність і набожність автора листів виявляється у використанні лексем *Бог, Христос, Святий Дух*, цитат із Біблії:

Улюблений у Христі, брате Якове! (с. 321), *Найжаданіший брате в Христі!* (с. 246), *Люб'язний у Христі отче, і брате, і друже Якове!* (с. 327), *Улюблений в Дусі святім друже, Якове!* (с. 330). Засвідчено серед аналізованих початкових етикетних формул еліптичні іменні звертання-побажання: *Мир тобі, мій брате!* (с. 266), *Мир тобі, найдорожчий Михайле!* (с. 277), *Найдорожчому Михайлові мир у Господі!* (с. 297), *Улюблений у Господі брате Якове! Мир і радість тобі від Господа Бога!* (с. 333). Фіксуємо також дієслівні звертання-побажання з предикатом у наказовому способі: *Друзе Якове, радуйся в Господі!* (с. 324), *Найжаданіший Михайле, радуйся в Господі!* (с. 288), *Найдорожчий Михайле! Радій у Господі!* (с. 263).

Дослідники зауважують, що привітання на зразок *Добрий день!*, *Здрастуйте!* і под. характерні для пізнішого періоду функціонування епістолярного стилю [2, с. 355]. Зауважимо, що Г. Сковорода часто вживає традиційні усталені привітання спонукально-побажального характеру: *Здрастуй, моя єдина радосте, Михайле найдорожчий!* (с. 230), *Здрастуй, найдорожча мені істото, наймиліший Михайле!* (с. 230), *Здрастуй, сило занять моїх, Михайле найсолодший!* (с. 231), *Здрастуй, найдорожчий друже, мій Михайле!* (с. 241), *Здрастуй, найдорожча мені душе, мій Михайле!* (с. 249),

Здрастуй, найдорожчий юначе і найлюбіший мені з усіх Михайле! (с. 256).

Зазвичай початкові формули звертання і привітання подані в окремому рядку з абзацу, але інколи можуть вплітатися в початкову фразу листа: *Найдорожчий мій Михайле, молюся про ласку для тебе в Господа нашого!* (с. 274), *Найдорожчий з найдорожчих, Турбото і втіхо моя, Юначе, відданий музам! Здрастуй, товаришу, Дорожчий з усіх найдорожчих, Михайле, друже з Аттики!* (с. 242).

Спонукально-побажальні висловлювання, що починають листи, побудовані в основному за схемою односкладних означено-особових речень (*Радій, тричі дорогий!* (с. 245)), однак трапляються і форми двоскладних речень: *Григорій Савич бажає своєму Михайлові радуватися в Господі* (с. 246). Засвідчуємо випадки, коли автор замість формули починає лист цитатою з Біблії: *“Серед пророків, народжених жінками, немає визначнішого від Івана Хрестителя”* (Лука, 7) (с. 242).

Отже, формули звертання і привітання в епістолярію Г. Сковороди різноманітні щодо структури й змісту, надзвичайно своєрідні, індивідуалізовані, емоційно насичені.

Менш варійовані в листах Григорія Сковороди завершальні формули. Серед них виокремлюємо формули власне прощання (*Прощай, найдорожчий!* (с. 246, 273) і

формули прощання-побажання, що становлять собою синтаксичні конструкції, поширені виразами-побажаннями здоров'я, вдячності, приязності, прихильності: *Хай буде мир тобі і дому твоєму* (с. 368), *Будьте здорові, найдорожчі мені в Господі особи, і радійте!* (с. 366), *Бувай здоров і воздай мені любов'ю за мою любов!* (с. 341).

Основним засобом вираження побажальних відношень в етикетних формулах-прощаннях є форма наказового способу самостійного дієслова чи дієслова-зв'язки в складеному іменному присудку. Найчастотніші в епістолярній спадщині Г. Сковороди завершальні формули прощання-побажання з дієсловом-зв'язкою *бути* (*бувати*) в наказовому способі, поєднаним з прикметником *здоровий* (*здоров*). Варіюються такі конструкції залежно від різновидів звертань до адресата: ***Будь здоров, найулюбленіший!*** (с. 273), ***Бувай здоровий!*** (с. 236), ***Бувай здоровий, мій найдорожчий любителю муз!*** (с. 281), ***Бувай здоровий, найдорожчий мій друже!*** (с. 312), ***Бувай здоров, моя душе!*** (с. 226, 230, 262), ***Бувай здоров, альфо софістів!*** (с. 292), ***Бувай здоров, найдорожчий, з Грицем та іншими малятами!*** (с. 276), ***Бувай здоров і будь хороброю людиною!*** (с. 301).

Рідше у формулах прощання-побажання використано форму наказового способу самостійного дієслова II ос. одн. чи

мн.: **Прощай**, непорочний послідовнику Христа і більше всього **втішайся** священними гімнами на честь жениха свого! (с. 232), **Прощай**, найдорожчий, і **постарайся** любити мене взаємно! (с. 250), **Прощай**, найдорожчий, і день ангела **проведи** по-ангельськи (с. 297), **Цілуйте** від мене всіх наших друзів. Усіх Вас передаю Господові (с. 371).

Названі засоби вираження предиката можуть бути представлені в одному й тому завершальному етикетному висловленні: **Прощай! Будь** здоров! (с. 287), **Бувай** здоров, найдорожчий, і **схвали** цю розмову! (с. 269), **Бувай** здоров, найдорожчий, і, **наскільки можеш, намагайся** віддалитися від страшенно розбещеної черні! (с. 296), **Бувай** здоров, найдорожчий, і **люби** грецькі музи разом з доброчесністю! (с. 300).

Аналіз етикетних висловлювань засвідчує, що завершальні формули власне прощання і прощання-побажання представлені в основному означено-особовими реченнями. Трапляються також висловлювання-двоскладні речення: *Хай збереже найкраще Христос твій вік у безпеці від всяких пороків і хай скерує тебе до всього найкращого* (с. 246), *Хай благословить тебе вінець року цього, і хай береже тебе в добромu здоров'ї і благополуччі разом з найдорожчими для тебе!* (с. 256), *Бог миру хай буде з*

тобою, вінець мій! (с. 300). Крім традиційних побажань, автор листів використовує з цією метою слова з Біблії: *Хай сповниться слово Ісаїле: “Замуровник пролому, направник шляхів для поселення”* (с. 315). Інколи формула-прощання не містить побажання, а є лише констатацією факту: *Дуже прагну до тебе* (с. 303).

Невід’ємним елементом будь-якого листа є авторський підпис. Ці формули також різноманітні, представлені численними варіантами. Автор листів підписує свої послання *Григорій Савич* (с. 272), *Григорій Сковорода* (с. 321, 322, 324). Найпоширеніші в епістолярію Григорія Сковороди традиційні конструкції-поєднання займенника *твій* з власним іменем (*Твій Григорій* (с. 230, 232, 263, 265)), іменем по батькові (*Твій Савич* (с. 242)), іменем та іменем по батькові, причому використовує як повну їхню форму, так і різноманітні скорочення: *Твій Григорій Савич* (с. 226, 232, 234, 241, 245, 285), *Твій Григорій С.* (с. 269, 289, 307), *Твій Григор. Савич* (с. 243), *Твій Григ. Савич* (с. 235, 260, 262), *Твій Григор. Сав.* (с. 254, 265, 270, 278), *Твій Григ. Сав.* (с. 236, 283), *Твій Гр. С.* (с. 274, 307), *Твій весь у Господі Григор. Савич* (с. 269), *Твій у Господі Г. С.* (с. 273).

У підписі автор використовував вказівку на те, ким він вважає себе стосовно адресата: *Твій друг Григ. Ск.* (с. 229), *Твій новий друг Григ. Ск.* (с. 228), *Твій справжній друг Григорій Савич* (с. 245), *Твій найбільший друг Григорій Савич* (с. 247), *Твій християнський друг Григор. Сав.* (с. 289), *Твій слуга і брат* (с. 330), *Тобі і всім твоїм брат і друг Григ. Сковорода* (с. 326), *Твій союзник Григорій* (с. 255), *Твоєї душі співбесідник Григорій Сав.* (с. 302), *Молодий любитель еллінів, а твій старий друг* (с. 338), *Друг Ваш Григорій Сковорода* (с. 343), *Вашого благородія найнижчий слуга. Гр. Сковорода* (с. 343), *Вам найбільший друг Григор. Сав.* (с. 276), *Ваш істинний друг і найнижчий слуга Григорій Сковорода* (с. 352), *Вашого імені і всього доброславного Вашого роду учитель, старець Григорій Сковорода* (с. 366).

Підпис містить інформацію про ставлення автора листа до адресата: *Вельми люблячий тебе Григ. Савич* (с. 231), *До тебе вельми прихильний Григ. Сав.* (с. 278), *Вельми прихильний до тебе Григор. Сав.* (с. 278), *Вельми тобі відданий Григ. Сав.* (с. 287), *Вельми відданий тобі Григ.* (с. 306). Підписуючи лист, Григорій Сковорода використовував псевдоніми – як у поєднанні зі справжнім іменем, так і самотійно: *Твій друг, і брат, і слуга, і раб*

Григорій Варсава Сковорода – Даниїл Мейнгард (с. 317), *Твій і слуга і друг Григ. – Даниїл Мейнгард* (с. 319), *Ваш співтворжественник Григ. Вар. Сковорода* (с. 335), *Старець Григорій Варсава Сковорода* (с. 367, 368), *Старець, учитель закону Божого Григорій Варсава Сковорода* (с. 371), *Друг твій Варсава* (с. 315). Послугується автор листів елімінованими формами підпису: *До вас [писав] вседбалий старчик Григ. Сковорода* (с. 336).

Висновки. Отже, визначальними рисами епістолярного стилю Григорія Сковороди були гречність і делікатність, що виявилось у використанні низки різноманітних звертань до адресатів, побажань, етикетних епітетів, фразеологізованих сполучень слів, цитат зі Святого Письма. Етикетні формули епістолярію Г. Сковороди відображають мовні особливості епохи, засвідчують яскраву індивідуальність автора і є показником культури не лише письменника, але й українського народу загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антоненко С. В. Синтактико-стилістична структура епістолярного тексту (на матеріалі листів О. С. Пушкіна) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. К., 1995. 21 с.

2. Богдан С. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. К. : Рідна мова, 1998. 478 с.
3. Братаніч О. В. Мовленнєвий етикет епістолярію Г. П. Кочура. // Система і структура східнослов'янських мов : 36. наук. праць Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова. К., 2003. С. 279–286.
4. Ветрова Е. С. Семантика і функціонально-комунікативний аспект етикетних одиниць в епістолярній спадщині українських письменників ХІХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Донецьк, 2004. 18 с.
5. Журавльова Н. Ваш лист, такий ласкавий та щирий ... (до проблеми мовної культури епістолярного стилю ХІХ – поч. ХХ ст.) // Вісник Запорізького держ. ун-ту : [зб. наук. статей] : Філол. науки. Запоріжжя : ЗДУ, 2004. № 2. С. 70–75.
6. Ленець К. Епістолярний стиль // Стиль і час : [хрестоматія]. К. : Наук. думка, 1983. 252 с.
7. Мельничук О. М. Український мовленнєвий етикет: синтаксично-стилістичний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Чернівці, 2005. 20 с.

Оксана Одинець
аспірантка кафедри філософії та педагогіки
НТУ «Дніпровська політехніка»

«ФІЛОСОФІЯ СЕРЦЯ» У РОБОТАХ Г.СКОВОРОДИ ТА О.РЕРІХ

У статті представлено порівняння «філософії серця» у роботах Г. Сковороди та О. Реріх.

Ключові слова: всесвіт, «філософія серця», духовність, любов.

Г. С. Сковорода – видатний український філософ, ім'я якого Лев Толстой ставив в один ряд з іменами Лао-цзи та Будди. З творчістю Сковороди був знайомий Папа Римський Іван Павло II, який любив цитувати Сковороду, особливо його слова: «Все мина, лише любов зостається по всьому, Все мина, та не Бог, не любов».

Для Г. С. Сковороди ключ до всіх розгадок життя, як космічного, так і божественного, є людина, тому що всі питання і всі таємниці світу зосереджені для нього в людині... «Не розгадавши себе, людина не може нічого розуміти в навколишньому; розгадавши себе до кінця, людина проникає в найглибші таємниці Всесвіту» [1, с.214]. Джерело пізнання себе Сковорода бачить у «внутрішній людині», духовним центром якої є серце. Саме серце, є вмістилищем Всесвіту, пізнання себе через серце веде до

пізнання Бога. Дослідник філософії Сковороди А. Домке писав: «Кохання до Бога є одночасно любов'ю до самого себе... Пізнання себе людина повинна здійснювати серцем, тоді вона відчує свою природу, а також наблизиться до Бога, Єдиного» [2].

Подібна «концепція серця» має місце у поглядах письменниці XIX-XX ст., авторки вчення Живого етики, викладеного в творі «Агні Йога», Олени Реріх. «Розвиток серця, - пише вона, - в нашу еру є найголовнішим завданням... В епоху зближення світів особливо посилюється центр серця» [3, с.227]. Пошук Бога у Сковороди, це насамперед відмова від фокусу на мирській метушні. «Бачиш (ти) у собі одну землю. Але цим самим нічого не бачиш, тому що земля і ніщо - одне й те саме», - каже Сковорода в «Розмові про те: Знай себе» [4, с.147]. Найважливішим у житті людини, на думку Сковороди, є звернення до моральності, служіння, до вищих ідеалів, які становлять «внутрішню людину», інакше життя втрачає сенс. У О. Реріх ми бачимо подібні думки в її листах однодумцям: «... моральність є основа Буття, або закон Космічний, бо еволюція ґрунтується на моральності чи вдосконаленні, і порушення цього закону призводить до руйнування» [3, с. 338].

Говорячи про світ причин і світ слідств, Сковорода істинним (причинним) називає світ внутрішній, тоді як зовнішній виступає лише тінню світу істинного, будучи світом тимчасовим, минулим і смертним. Але як «тінь не заважає розташовуватися яблуням, так не заважає старе небо і стара земля «розташовуватися» новому єдиному божественному світу в нашому дрібному небожественному світі» [4, с.185]. Обидва ці світи вміщуються в серці, проте не у фізичному, а в духовному: «Є тіло земляне і є тіло духовне, таємне, потаємне, вічне. То навіщо не бути двом серцям?» – читаємо ми у 4 розмові «Знай себе» [4, с. 148]. Про цілісність світу видимого та невидимого говорить і О.І. Реріх, стверджуючи, що життя відбувається одночасно в обох світах "Різниця лише в тому, - говорить О.Реріх, - що в Надземному Світі праця не фізична, але розумова і серцева". [3, с.396].

Дихотомія серця включаючи земне і небесне, темне і світле, сатанинське і божественне, вимагає розрізнення і виховання в собі саме божественної сторони: «Виховання витікає від природи, що вливає в серце насіння доброї волі, та помалу, без перешкод зростає, самовільно і доброзичливо робить все те, що свято і завгодно є перед Богом та людьми» – читаємо думки Сковороди у А.Домке [5, с. 214]. «Вищі

емоції, вищі знання вимагають виховання та безперервного витончення наших властивостей і якостей» – пише Реріх у своїх листах [3, с.18].

Чи може вчення серця впливати на навколишній світ, це питання на перший погляд автори вирішують по-різному: на думку Сковороди, пізнання світу внутрішнього є, визволення від світу зовнішнього. Світ такий, яким людина його переживає. Філософ не вважає, що світ треба змінювати, тому що впевнений, що людина вільна від світу за своєю природою, тільки не знає про це. Звідси і обов'язок людини – дізнатися про свою свободу від зовнішнього світу, продовжуючи в ньому перебувати фізично. Олена Реріх пише у своїх листах до однодумців: «Шлях серця – найвірніший, найкоротший, найпрекрасніший» [3, с.262.] «Перебудова Світу – нелегке завдання, якщо люди не хочуть розуміти, що вони починають не з того кінця. Без дружелюбності, справжньої співпраці та довіри нічого не зробиш. Світ руйнується через відсутність відданості вищим ідеалам» [3, с.281-282.]. Однак, змінюючи себе, людина тим самим змінює і навколишній світ, а значить обидва автори говорять про здатність людини до творіння навколишнього світу через своє серце: «...зрозумій людину, в собі від бога народженого, – пише Сковорода, – Пізнай

же в собі нового Йосипа, нового пастиря, батька та годувальника нашого» [4, с. 174]. – що означає - пізнай у собі нову людину, що творить та веде за собою.

Таким чином ми бачимо позачасову актуальність єдності людини внутрішньої та зовнішньої в її серці у творчості двох мислителів Г.Сковороди та О.Реріх. Єднання макро- і мікрокосму в повноті буття, внутрішня напруга; та прагнення людини до щастя, до вищих загальнолюдських цінностей, гідність, мораль, читається в обох авторів, яких можна без перебільшення назвати Вчителями людства.

Література

1. Эрн В. Ф. Г.С.Сковорода. Жизнь и учение. – Харьков: Фолио, 2000. 394 с.
2. Домке А. Е. Проблема человека в философии Г. С. Сковороды, 2014 -URL: <https://md-eksperiment.org/post/20140328-problema-cheloveka-v-filosofii-g-s-skovorody>
3. Рерих Е. И. Письма. Том V. Изд. М., 2007, 384 с.
4. Сковорода. Найкраще / Сковорода Григорій. Київ: Terra Incognita, 2019. 320 с.
5. Сковорода Г.С. Избранные философские произведения. – Б.: Директ-Медия, 2015. 356 с.

Богдан Буригін
студент групи 035М-22-1
НТУ «Дніпровська політехніка»

ПІСНІ Г. СКОВОРОДИ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

У статті представлено постать Григорія Савича Сковороди, як реформатора силабічного віршування.

Ключові слова: фольклор, пісні, музичність, духовність.

Постать Григорія Савича Сковороди поєднує в собі унікальні риси з одного боку велична простота, з іншого ж всебічно обдарована особистість: поет, прозаїк, педагог, філософ, фольклорист.

Всі мемуаристи відзначають, що Григорій Сковорода був чудовим співаком і композитором, майстерно грав на різних інструментах. Тому й недивно, що пісенно-музичні асоціації містяться не тільки у його ліриці, а й у трактатах, діалогах, притчах та байках.

Автор продовжив традиції українського силабічного віршування кінця XVI – першої половини XVIII ст. Більшість його поезій написана силабічним віршованим рядком, ритм якого створювався певною кількістю складів і котрий не завжди мав однакову довжину. Новатором поета вважаємо за те, що за Д. Чижевським, він «виступив

реформатором силабічного віршування, майстром форми вірша, ритмізував і тонізував силабічний віршований рядок», ця риса з легкістю утворює мелодійну основу вірша, що у свою чергу поєднує та призводить до тісного зв'язку власної творчості Григорія Савовича та народної. Без цих народнопоетичних пісенних образів немислима поезія автора, бо це його світ, художнє єство, вияв безмежної любові до рідного краю, його талановитої душі. Цікавим є і той факт, що автор часто вплітав у свої твори куплети з народних пісень. Музика розглядалась Г. Сковородою як дивовижне «джерело думок вдячних», яке походить із своєрідного «невидимого світу», який пронизує світ «видимий», - матеріальний, формуючи цілісність буття. На думку Г. Сковороди, музичне мистецтво у поєднанні зі словом сприяє пробудженню у людині розуміння потаємного, розкриттю духовних скарбів вищого рівня, оскільки воно здатне знайти шлях до людського серця та душі. Музика – шлях до трону духу, є не лише “садом утіхи”, а й шляхом до пробудження людської думки. “Хто допоможе людині побачити світло? Хто розбудить у людині розуміння потаємного, розкриє духовні скарби вищого гатунку? Музика, фольклор та слова. Бо саме ці компоненти красномовно промовлятимуть до нашої душі. Музика -

шлях до трону духу”[2, 34]. А отже, вона є, засобом до самопізнання, до розуміння внутрішнього духовного світу. Тому філософ вважав фольклор неодмінною складовою виховного процесу.

Силабо-тонічне віршування має народнопоетичну основу, в яку покладено принцип вирівнювання наголошених та ненаголошених складів, їх нормативна кількість, чергування, що стало ознакою подальшого етапу розвитку ритмічності, особливістю якого, крім усього, є і зростаючий вплив мелодії на текст, що у свою чергу також надавало їй формотворчого значення.

Відома пісня «Всякому городу нрав і права» – яскравий приклад повного підпорядкування ритміки мелодії – ритміці вірша, а також використання як рівноправної поряд з «жіночою» «чоловічої рими» (з наголосом на останньому складі).

Всякому городу нрав і права

Всяка имієт свій ум голова

Всякому сердцу своя єсть любов

Всякому городу свой єсть вкус каков.

Додатково зауважимо, що кращі пісні Сковороди, тобто ті, в яких він ближчий до народних ідейно-образних та мовностильових джерел, багато в чому яскраво

ілюструють пізніші висновки Ф. Колесси про силаботонічне віршування, що лежить в основі форми народної пісні[4].

У ліричній пісні «Ой ти птичко жолтобока», яскраво поєднується образ та сюжетність у поєднанні з чергуванням голосних це надає особливу ритмічну складову, яка проявляється у звичайному читанні.

Ой ти, птичко жолтобока,
Не клади гнізда високо,
Клади на зеленій травці,
На молоденької муравкі.

Природне розгортання музичного розділу Григорія Сковороди приводить до ще більш обговорюваних питань взаємин творця зі світом народної традиції.

Отже, мислення музичними образами охоплювало словесну творчість митця, яскраве поєднання ми можемо простежити у таких творах, як: сатирична пісня «Всякому місту – звичай і права...»: та ліричні канти «Стоїть явір над горою», «Ой ти птичко жолтобока»..., які актуальні та виконуються й нині.

Література

1. Григорій Сковорода. Наркіс / Григорій Сковорода. Повна академічна збірка творів. За редакцією проф.Леоніда

Ушкалова. - Едмонтон – Торонто, «Видавництво Канадського інституту українських студій», Харків, «Майдан», 2011. С. 231-292.

2. Сковорода Григорій. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. – К.: Наукова думка, 1983. – 542 с.

3. Федорак Н. Людина епохи бароко: метафора Григорія Сковорода // Григорій Сковорода: Загадковість присутності (Матеріали конференції, присвяченої 280-річчю від народження Григорія Сковорода) / Відпов. ред. О. Купчинський. – Л., 2005. – С. 7, 10.

Катерина Сапогова
студентка групи 034-19-1
НТУ «Дніпровська політехніка»

ОСТАННІЙ ПРИТУЛОК ТА МІСЦЕ СПОЧИНУ ВЕЛИКОГО ФІЛОСОФА

У статті проаналізовано образ філософа Г. Сковороди в останньому місці спочинку видатного українського Сократа.

Ключові слова: філософія, спочинок, духовність, символізм.

Сьогодні Григорій Сковорода — це символ української філософії. Він шукав відповіді на запитання, які ніколи не втратять своєї актуальності: «Що таке щастя? Як його знайти?». У своїх працях досліджував людину, її існування, зміст її життя, часто звертався до Біблії та християнської традиції. Філософія Г. Сковороди полягає в ідеї, що сутність особистості формують дух, думка й серце. А серце, мораль і творча праця є засадами ідеального суспільства.

Подорожуючи Європою та маючи можливість відкривати нові світи й країни, Сковорода завжди повертався в Україну, де жив самітником-пілігримом і помер, не розлучаючись із Біблією, сопілкою та своїми творами. Твори Сковороди не видавалися за його життя

через російську цензуру, але це не завадило їм ширитися через переписування.

Я хочу розповісти про останній притулок великого філософа та місце поховання Г. Сковороди, яке знаходиться в селі Сковородинівка. Село знаходиться в Золочівському районі Харківської області України, оточене невеликими лісовими масивами. Відстань до Харкова – біля 50 км. У цьому селі розташований один із найвідоміших музеїв Харківської області – музей Григорія Сковороди, який має статус національного. Музей оточений старовинним парком і садом. Тут розташовані будинок поміщиків Ковалівських, де жив і помер філософ, його улюблені місця (700-річний дуб, криниця), могила філософа, пам'ятник йому, поміщицькі господарчі споруди, мальовничий ставок.

У листі до М. Ковалинського від 26 вересня 1790 року філософ писав: «Ныне скитаюся у моего Андрея Ивановича Ковалевського. Имам моему монашеству полное упокоение, лучше Бурлука. Земелька его есть нагорная. Лѣсами, садами, холмами, источниками распещрена. На таком мѣстѣ я родился возлѣ Лубен. ... ничего мнѣ не нужно, как спокойна келія, да наслаждаюся моею невѣстою... Бібліе!»

Сковорода гостював у Андрія Ковалівського в квітні 1794 року, звідки вирушив до М. Ковалинського на Білгородщину. У «Житті Григорія Сковороди» М. Ковалинський пише: «1794 года, августа 26 числа, отправился он в путь из Хотетова села в краину. ... В концѣ пути своего почувствовал он побужденіе ѣхать в то же мѣсто откуда поѣхал к другу. ...Слобода Ивановка помѣщика Ковалевскаго было то мѣстопробываніе, гдѣ нѣсколько времени жил он прежде и куда прибыл скончатъ теченіе свое. ...Перед кончиною завѣщал предать его погребенію на возвышенном мѣстѣ близ рощи и гумна и слѣдующую здѣланную им себѣ надпись написать: «Мірѣ ловиль меня, но не поймать»

Тут Г. Сковорода і помер 9 листопада 1794 р. і був похований на узвишші. У 1814 р. прах мислителя перенесли за глибокий яр, де могила Сковороди зберігається й нині.

«Національний літературно-меморіальний музеї Г. С. Сковороди» у цьому селі було відкрито в 1922 році. Там експонуються книги, картини, предмети українського побуту, які яскраво передають дух того часу. Але головне місце посідає експозиція, присвячена саме життю Григорія Савича, його поетичній і педагогічній спадщині. Світлий одноповерховий будинок, побудований в класичному стилі,

стоїть на невеликому пагорбі. Одна з його кімнат – меморіальна. Тут відтворено обстановку, що оточувала Сковороду в останні роки його життя. Три зали музею знайомлять відвідувачів з життям і творчістю видатного філософа і поета. Серед експонатів – діорама с. Чорнухи на Полтавщині, де народився Г. С. Сковорода, фотографії та малюнки місць, пов'язаних з його життям, портрети друзів і сучасників. Книги, одяг, предмети побуту XVIII ст. дозволяють відчувати колорит епохи. Є й унікальні експонати – годинник з дарчим написом Сковороди і скрипка, на якій він грав.

Неподалік музею знаходиться дуб під яким полюбляв працювати Сковорода. Співробітники музею кажуть, що в дуплі містився письмовий столик, стілець. І там могли спокійно сидіти і спілкуватися дві людини. Зараз дерево вже мертве, біля нього знаходиться барельєф філософа. Поруч з цим 700-річним дубом росте дуб-син, посаджений самим Григорієм Савичем

Але, на жаль, 7 травня 2022 року російські військові під час обстрілу цілеспрямовано знищили «Національний літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди». Снаряд влетів під дах будівлі — спалахнула пожежа. Вогонь охопив усю будівлю. Найцінніші експонати колекції вдалося

врятувати, їх перемістили заздалегідь в безпечне місце, але меморіальний будинок зазнав непоправних втрат.

«В мене немає сумнівів, що росіяни били спеціально по музею Сковороди. Він сам колись казав: «Не братайтеся з тими, хто зло ховає». Це свідчення того, що це, ймовірно, свідомо ідеологічна акція. Вони ж Сковороду називали ледь не першим російським філософом. Це практично свідоме влучання в те, проти чого воює Путін — проти української ідентичності», — прокоментував подію Міністр культури та інформаційної політики України Олександр Ткаченко.

Будівлю XVIII століття, яка свого часу була домом для гостей у садибі поміщиків Ковалівських, домом для Григорія Сковороди й останні роки берегла пам'ять про його життя, тепер сама перетворилась на спогад. Але ми все відбудуємо та станемо ще сильнішими. Як говорив сам Григорій Савич – «Духовна зброя сильніша за тілесну».

Література

1. Григорій Сковорода. Повне зібрання творів: У 2-х т. — К., 1973. — Т. 2. — С. 218-288.
2. Ковалинский М.І. Житие Сковороды, описанное другом его М.І. Ковалинским [З передмовою М.Ф. Сумцова] // Киевская старина. – 1886. – Т. XVI. – Сентябрь.

3. Національний літературно-меморіальний музей Г.С. Сковороди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.skovorodamuseum.com.ua/>

Ксенія Янушявічюте
студентка групи 034-19-1
НТУ «Дніпровська політехніка»

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА ЯК СПІВАК І МУЗИКАНТ

У статті представлений образ видатного філософа, як співака і музиканта.

Ключові слова: музика, духовність, співак, музикант, автор.

Григорій Сковорода – надзвичайно обдарована людина, така людина, яку світ дарує раз на сто років. Незважаючи на його безліч відомих нам досягнень, він залишається загадковою постаттю, філософом-мандрівником, якого не можливо уявити без вірної супутниці, свідка всіх його пригод та роздумів – його флейти. Найкраще це висловив сам Григорій Савич: «Мені моя сопілка і вівця дорожчі царського вінця».

Ми знаємо його як філософа, поета, педагога, надзвичайно видатну людину своєї епохи, яка своєю тяжкою працею залишила слід для майбутніх поколінь. Але ж хочеться дізнатись більше, дізнатись особливий бік Г. Сковороди, його ліричну сторону життя, почуття, думки, бо що як не душевні пориви змушували його блукати світом і

заглиблюватись у власні думки? Дізнатись про невідому грань творчості видатного філософа ми спробуємо завдяки музиці, яку він створював.

Найближчий друг, учень і перший біограф філософа – М. Ковалинський у своїй праці «Житіє Сковороди» звітує: «Любимое, но не главное упражнение его была музыка, которою онъ занимался для забавы и препровождалъ праздное время. Онъ сочинилъ духовные концерты, нѣкоторые псалмы на музыку, такъ же и стихи, пѣваемые во время литургіи, которыхъ музыка преисполнена гармоніи простой, но важной, проникающей, плѣняющей, умиляющей. Онъ имѣлъ особую склонность и вкусъ къ акроматическому роду музыки. Сверхъ церковной, онъ сочинилъ многія пѣсни въ стихахъ и самъ игралъ на скрипкѣ, флейтраверсѣ, бандорѣ и гусяхъ пріятно и со вкусомъ» [1 (т. 2), с. 459].

Ще в самому дитинстві, прагнучі усамітнення, він знаходив тихе місце, щоб розповісти мелодію своєї філософії. Десь на природі, де єдиними свідками були дерева та звірі, він імпровізував на сопілці, з кожним разом відточуючи свою майстерність до такого рівня, що згодом міг імітувати пісні птахів.

Повертаючись до вищезгаданої праці біографа Сковороди Ковалинського, ми маємо змогу ознайомитись з корисними та цікавими фактами: «Сей сынъ ихъ Григорій, по сьдмому году отъ рожденія, примѣтенъ былъ склонностію къ Богопочтенію, дарованіємъ къ музыкѣ, охотою къ наукамъ, твердостію духа. Въ церквѣ ходилъ онъ самоохотно на крилось и пѣваль отмѣнно пріятно. Любимою пѣснею его былъ стихъ Іоанна Дамаскина: «Образу златому на полѣ Деирѣ служиму, тріе твои отроцы не брегоша безбожнаго велѣнія» [1 (т. 2), с. 440].

У 1741 році, не завершивши класу філософії, Сковорода в Глухові пройшов конкурсний відбір до придворної капели імператриці Єлизавети Петрівни і вирушив до Петербургу, де виконував партії альта в операх, літургіях, різних торжествах. Зокрема, співав на коронації Єлизавети в Москві в італійській опері Йоганна Адольфа Гассе «La clemenza di Tito» («Милосердя Тита») [2]. Цей факт з життя Сковороди дає нам зрозуміти, що він мав надзвичайно співучий голос. Це дає нам змогу подивитися на нього з іншого боку. Виняткові музичні здібності – досконалий слух, чудовий голос, володіння багатьма інструментами, талант композитора і педагога – були засобом передавати філософію буття й світобачення,

сутність якого називаємо нині національною бароковою традицією, що, власне, визначає засади українського музичного бароко [3].

У 1750-х роках Сковорода перебував у свого приятеля в селі Ковраї, там він почав писати поезію, зокрема кілька віршів для збірки «Сад божественних пісень». Власні вірші він називав піснями, симфоніями, сонатами, а слово звучало йому як мелодія. Його вважали праведником, який зцілює піснями та чарівною грою душевні рани самотніх, убогих і знедолених. Бо, за його розумінням, «музика говорить до душі нашої», він бачив у ній «джерело вдячних думок» та спосіб узагальнення світу. У селі Ковраї він написав свою видатну пісню № 10 «Всякому місту звичай і права», яка входить до збірки:

Всякому місту — звичай і	дум:
права,	Лише одне непокоїть мій
Всяка тримає свій ум	ум.
голова;	
Всякому серцю — любов	Панські Петро для чинів
і тепло,	тре кутки,
Всякеє горло свій смак	Федір-купець обдурити
віднайшло.	прудкий,
Я ж у полоні нав'язливих	Той зводить дім свій на

модний манір,
Інший гендлює, візьми
перевір!
Я ж у полоні нав'язливих
Той безперервно стягає
поля,
Сей іноземних заводить
телят.
Ті на ловецтво готують
собак,
В сих дім, як вулик, гуде
від гуляк.
Я ж у полоні нав'язливих
дум:
Лише одне непокоїть мій
ум.

Ладить юриста на смак
свій права,
З диспутів учню тріщить
голова,
Тих непокоїть Венерин
амур *,

дум:
Лише одне непокоїть мій
ум.

Всякому голову крутить
свій дур.
В мене ж турботи тільки
одні,
Як з ясним розумом
вмерти мені.

Знаю, що смерть — як
коса замашна,
Навіть царя не обійде
вона.
Байдуже смерті, мужик то
чи цар,-
Все пожере, як солому
пожар.
Хто ж бо зневажить
страшну її сталь?
Той, в кого совість, як
чистий кришталь...

Можна побачити як часто Сковорода використовує фразу: «Я ж у полоні нав'язливих дум: Лише одне непокоїть мій ум». Що ж так непокоїть поета, ми дізнаємось наприкінці пісні «Як з ясним розумом вмерти мені», чому ж так важливо зберегти ясний розум? У цій пісні поет звертає увагу наплинність часу та неминучість смерті, описує різних людей, різні ситуації, які переживає кожна людина, яка день у день перебуває в полоні своїх думок, турбот, забуваючи про головне. В останньому куплеті Сковорода наче змушує нас відчувати останні хвилини свого життя, поглянути в очі смерті і в цю мить пізнати той жах усвідомлення, що за весь цей час твій розум переймався по суті сміттям, приземленими думками, сварками, за якими не розгледіти відповідь на головне питання: «А для чого я взагалі жив?». Закінчується пісня словами «Хто ж бо зневажить страшну її сталь? Той, в кого совість, як чистий кришталь...». Ось чого так прагне поет, оскільки філософські погляди Сковороди присвячені, головним чином, етиці, він розмірковує про чистоту совісті, душі й свідомості.

Література

1. Григорій Сковорода. Повне зібрання творів: У 2- томах. — Київ: Наукова думка. — 1973.
2. Ушкалов Леонід. Ловитва невловного птаха: життя Григорія Сковороди. — Київ: Дух і літера, 2017. — 368 с.
3. Голинська Ольга. Музичний світ Григорія Сковороди. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://mus.art.co.ua/muzychnyj-svit-hryhoriya-skovorody/>

«Григорій Сковорода: духовні й ціннісні орієнтири у сучасному світі»: матеріали всеукр. кругл. столу з нагоди 300-річчя від дня народження Григорія Сковороди. (30 листопада 2022 р. м. Дніпро). Збірник наук. праць// за заг. ред. проф. С.Є. Ігнат'євої: НГУ «ДП», Дніпро: 2022. 85 с.

Редакційна колегія:

Відповідальний редактор: к. філол. н., проф. С.Є. Ігнат'єва

Члени редколегії:

к. філол. н., проф. Цюп'як І.К., студент-магістр Буригін Б.В.

Відповідальна за випуск:

к. філол. н., проф. С.Є. Ігнат'єва